

Požega pod osmanskom vlašću

Bobonja, Amanda

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:443873>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-08**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Dvopredmetni sveučilišni preddiplomski studij Pedagogije i Povijesti

Amanda Bobonja

Požega pod osmanskom vlašću

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Anđelko Vlašić

Osijek, 2021.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Dvopredmetni sveučilišni preddiplomski studij Pedagogije i Povijesti

Amanda Bobonja

Požega pod osmanskom vlašću

Završni rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Anđelko Vlašić

Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijek i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 27. kolovoza 2021.

Amanda Bdbonja, 01222307147

Sažetak

Osmansko Carstvo, kao jedna od najvećih sila ranog novog vijeka, u svom je pokušaju osvajanja Europe u 16. stoljeću opasno zaprijetila hrvatskim zemljama, a među ostalim i osvojila Požegu 1537. godine. Na osvojenom teritoriju Osmanlije su reorganizirali upravu nad prostorom Požeške kotline. Osnovani su vojno-upravnu jedinicu Požeški sandžak te sudsko-upravnu jedinicu Požeški kadiluk. Tijekom osmanske stopedesetgodišnje vladavine uvedene su brojne promjene, kako na etničkom i vjerskom, tako i na gospodarskom i graditeljskom planu. Iako je Požega uživala određene povlastice, ponajprije na vjerskom planu, Osmansko Carstvo nametnulo je brojne poreze i carine koje su određene kanun-namom Požeškog sandžaka. U prvim desetljećima vladavine primjećuje se znatna stagnacija Požege, ponajviše na gospodarskom planu, no u kasnijim desetljećima osmanske vlasti dolazi do napretka. Najrelevantnije i najkorisnije podatke donose nam osmanski porezni popisi, a onaj iz 1579. govori nam o gospodarskom razvitku, kada se pojavljuju novi zanati, nove vjerske ustanove, demografski rast i povećana proizvodnja. Obilježja grada također su se mijenjala, zbog čega dolazi do njegovog širenja, te Požega 1565. godine postaje kasaba – muslimanski grad. Osmanska vlast u Slavoniji počinje slabiti krajem 17. stoljeća, zbog čega kršćanska oslobodilačka vojska započinje pohod za oslobođenje hrvatskih krajeva od Osmanlija. Požega je oslobođena 1688. godine na čelu s austrijskim generalom Dünewaldom i fra Lukom Ibrišimovićem.

Ključne riječi: Požega, Osmansko Carstvo, uspostava osmanske vlasti, Požeški sandžak, kadiluk, kasaba, fra Luka Ibrišimović, oslobođenje

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Prilike prije uspostave osmanske vlasti	3
3. Uspostavljanje osmanske vlasti	5
4. Osmanska vlast u Požegi.....	7
4.1. Požeški sandžak	7
4.2. Požeška kanun-nama iz 1545. godine	9
4.3. Stanovništvo i vjera.....	11
4.4. Gradska i seoska naselja	14
4.5. Grad Požega	15
4.6. Gospodarstvo i zanati.....	17
5. Fra Luka Ibrišimović.....	18
6. Oslobođanje Požege	21
7. Zaključak.....	23
8. Popis literature	24

1. Uvod

Prve prijetnje požeškom kraju od strane Osmanskog Carstva sežu još u 14. stoljeće kada Osmanlije provode uspješne pljačkaške provale. Godine 1537. Osmanlije osvajaju Požeštinu, u kojoj uspostavljaju svoju vlast i ondje se zadržavaju 150 godina. Na osvojenom teritoriju osnivaju Požeški sandžak, svoju vojno-upravnu jedinicu. Sa sobom donose mnogobrojne promjene i uvode ih u sve sfere života, a najistaknutije su promjene na vjerskom i etničkom planu. Iako se u početku primjećuje značajna stagnacija požeškog gospodarstva, s godinama se stanje poboljšavalo. Dolazi do rasta broja stanovnika, naselja, zanata, pa se samim time razvija gospodarstvo. U 17. stoljeću, zbog osmanskog poraza pod Bečom i snažne habsburške protuofenzive, započinje rat za oslobođenje od Osmanlija, u kojemu se ističe fra Luka Ibrišimović koji se istaknuo u borbama za konačno oslobođenje 1688. godine.

Rad je podijeljen na sedam poglavlja ne uključujući popis literature. Prva dva poglavlja donose informacije o prilikama prije uspostave, ali i o samoj uspostavi osmanske vlasti na području Požeške kotline. Sljedeće je poglavlje sastavljeno od šest manjih podnaslova u kojima se analiziraju najvažnija obilježja Požege za vrijeme osmanske vlasti. Posebnu pozornost posvetit ću Požeškom sandžaku, koji predstavlja vojno-političku upravnu jedinicu. U sljedećem podnaslovu opisat ću najvažnije zakone i zakonske odredbe iz Požeške kanun-name iz 1545. godine. Stanovništvo i vjeru prikazat ću u sklopu jednog podnaslova zbog međusobne uske povezanosti i utjecaja jednog na drugo. Gradska i seoska naselja ukratko ću opisati u četvrtom podnaslovu, dok ću sam grad Požegu analizirati zasebno. U posljednjem će podnaslovu biti govora o glavnim granama gospodarstva i zanatima zastupljenima u Požeštini za vrijeme osmanske vlasti. Kada govorimo o oslobađanju Požege od osmanske vlasti, neizostavno je posvetiti posebno poglavlje fra Luki Ibrišimoviću kojemu se pripisuju zasluge za protjerivanje Osmanlija s prostora Požege. Na koncu ću opisati događanja u ratu za oslobođenje te ukratko zaključiti završni rad.

Cilj ovoga završnog rada jest prikazati i opisati uzročno-posljedične veze uspostave i trajanja osmanske vlasti na prostoru Požeške kotline. Analizirat će se glavna obilježja Požege tijekom stopedesetgodišnje osmanske vladavine. Istaknut će se, također i demografske, porezne, vjerske, arhitektonske i gospodarske promjene izazvane utjecajem osmanske vlasti. Kroz cijeli završni rad bit će vidljivo suprotstavljanje mišljenja različitih autora oko određenih podataka.

Prve značajnije analize Požege pod Osmanlijama donose Julije Kempf i Josip Bösendorfer još na početku 20 stoljeća. Potpunije, preglednije i prezentnije izvore pružaju nam Nenad Močanin i Fazileta Cviko koji su se u velikoj mjeri bavili Požegom pod osmanskom vlašću i na taj način nam omogućili detaljno informiranje o ovoj temi. Od velike pomoći za pisanje ovog završnog rada bio je i - rad Marijana Strbašića o Požegi za vrijeme osmanske vlasti.

2. Prilike prije uspostave osmanske vlasti

Požeška županija kao jedna od ugarskih županija spominje se prvi put 1210. godine, dok se Požega, odnosno požeška tvrđava prvi put spominje 1227. godine.¹ Požeška županija spominje se u dokumentu kojim ugarski kralj daruje templarima posjed Lješnicu, a ime utvrde se spominje u ispravi u kojoj papa Honorije III. odobrava kupovinu utvrde zajedno s posjedima Ugrinu, kaločkom nadbiskupu. Požeška županija bila je u posjedu ugarskih kraljica te je bila izvan županijske i banske sudske vlasti sve do 15. stoljeća, kada prelazi u posjed pojedinih feudalaca.²

Prva osmanska prijetnja Požegi i njenim utverdama dogodila se za vrijeme vladavine ugarskog kralja Sigismunda, kada je pretrpio poraz kod Nikopolja 1396. Nakon tog poraza osmanska se vojska našla u blizini Požege i izvodila sitne pljačkaške pohode na tom području. Sultan Bajazid I. poslao je nekoliko odreda akindžija u Slavoniju i neke dijelove sjeverne Hrvatske. Akindžije su se tako našli i na području Požeške kotline. Tadašnji slavonski i mačvanski ban, Ivan Morovički uspio je savladati osmansku vojsku i potjerati ih.³ Kako je kraljevska vlast postupno slabjela, tako je Požega prešla u ruke plemićkih obitelji.

Nove poteškoće javile su se nakon Krbavske bitke 1493. godine u kojoj su hrvatska plemićka obitelj Frankopana, hrvatski ban Emerik Derenčin i brojni drugi hrvatski plemići pretrpjeli težak poraz. Zbog tog je poraza oslabio obrambeni sustav u Bosni, a Osmanlijama ponovo omogućen prodor do prostora Požege. Posljedica toga bilo je teško pustošenje okolice Požege 1494. godine.⁴ U Požegi je u to vrijeme prema poreznim popisima bilo 3647 kmetskih selišta, a Osmanlije su u svom naletu uništili i opustošili njih 411. Požega se teško oporavljala, što je osmanska vojska 1501. godine ponovo pokušala iskoristiti novom provalom no zahvaljujući brzom intervenciji krupnih feudalaca, kojima je na čelu bio Juraj Kanjiški, Osmanlije su ponovo potjerani s područja.⁵ Ponovni ulazak na ove prostore desio se nakon strahovitog poraza u Bitci

¹ Fazileta Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“. U: *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Svezak 1*, uredili: Dušan Čalić i Đuro Berber, 88-99 (Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti za znanstveni rad Osijek, 1991), 89.

² Fazileta Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, *Povijesni prilozi* 13 (1994): 30.

³ Marijan Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“. U: *Požega 1227-1977. Zbornik radova izdan povodom 750 godina Požege*, uredio: Ive Mažuran, 161-198 (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1977), 161.

⁴ Branko Nadilo, „Tvrđave i kašteli Požeške kotline (I.)“, *Građevinar* 57 (2005) 1, 56.

⁵ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 161.

na Mohačkom polju 1526. godine, kada su ponovo pokušali osvojiti Požešku tvrđavu i ponovo doživjeli neuspjeh.⁶

Ubrzo dolazi do građanskog rata između pristaša Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškog.⁷ Sukob je izbio zbog nesuglasica između prava na izbor pretendenta za kraljevsko prijestolje. U Požegi su se okupljali najradikalniji pristaše Ivana Zapolje te se upravo u Požegi, 25. srpnja 1529. godine, održao sabor Zapoljinih pristalica.⁸ Kako se Zapolja 1532. godine priklonio Osmanlijama s kojima je bio u savezu, počeo je gubiti potporu slavonskih plemića koji su se počeli sve više priklanjati Ferdinandu Habsburškom. Upravo su Ferdinandovi bliski ljudi zapovijedali Požeškom utvrdom, koju su Osmanlije opetovano pokušavali osvojiti 1532. godine pod vodstvom Ibrahim-paše, osmanskog velikog vezira.⁹ Osmanska je vojska Požeštini zaprijetila po povratku iz Kisega, grada na sjeverozapadu današnje Mađarske, kojega 1532. godine nisu uspjeli osvojiti, kao ni Požegu.¹⁰

⁶ Nadilo, „Tvrđave i kašteli Požeške kotline (I.)“, 56.

⁷ Nadilo, „Tvrđave i kašteli Požeške kotline (I.)“, 56.

⁸ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 162.

⁹ Nadilo, „Tvrđave i kašteli Požeške kotline (I.)“, 56.

¹⁰ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 162.

3. Uspostavljanje osmanske vlasti

Iako se u suvremenijoj literaturi kao početak vladavine Osmanlija nad Požegom uzima 15. siječnja 1537. godine kada je osvojen grad, odnosno 25. siječnja 1537. godine kada je osvojena tvrđava, stariji izvori navode i druge, ranije datume.¹¹ Spominje se kako je Požega pod osmansku vlast potpala još 1536. godine. S obzirom da je Požega imala slabu obranu, osmanska vojska ju je brzo osvojila kao i gotovo cijelu županiju. Osmanlije su napale i kaptol sv. Petra koji se nalazi u današnjem Kaptolu u blizini Požege te su kanonike prognali u Pečuh. Još jedan od podataka koje navodi Kempf je pismo Ivana Wese, lundskog nadbiskupa, koji izvještava cara Karla V. o osmanskoj provali i padu Požege pod njihovu vlast. Pismo je napisano 20. kolovoza 1536. godine, zbog čega se smatra da se Požega našla u rukama Osmanlija i prije službenog datuma osvajanja. Kempf se osvrće i na *Kroniku aliti szpomen vszega szvieta vikov u dva dela razredyem* u kojoj njezin autor, Pavle Vitezović navodi kako su Osmanlije zavladao Požegom 1536. godine.¹²

Nema sumnje da je osmanska vojska 1536. godine zaposjela velik dio požeške županije, no nema konkretnih dokaza da je tada pod njihovu upravu potpao i sam grad. Ako u obzir uzmemo popis iz 1540. godine, u kojem se o Požegi govori kao o već stabilnom naselju, možemo zaključiti kako je do njenog zauzimanja došlo sporazumnom predajom.¹³ Požega nije osvojena niti brzo, niti lako, pa tako i Mehmed-beg Jahjapašić 1540. godine govori kako neće napustiti Požegu sve dok ju cijelu ne osvoji. Dakle, iz toga proizlazi zaključak kako je Požeština bivala osvajana kroz četiri godine, odnosno od 1536. pa do 1540. godine. To je razdoblje bilo obilježeno stalnim previranjima i napetostima koje govore o osmanskoj nemogućnosti stabiliziranja vlasti na tom području.¹⁴

Dakle, kako su Osmanlije brzo napadali i opasno zaprijetili Požeštini, kralj Ferdinand morao je organizirati obrambeni sistem koji bi zaustavio osmansko napredovanje prema sjeveru. Na čelu habsburške vojske nalazio se Hans Katzianer, kojega je porazila ujedinjena vojska okolnih sandžaka 9. listopada 1537. godine kod Gorjana.¹⁵ Nakon što je Katzianerova vojna

¹¹ Nenad Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2003), 32.

¹² Julije Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije* (Požega: Štamparija „hrvatske tiskare i knjižare“, 1910), 134.

¹³ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva(1537.-1691.)*, 32.

¹⁴ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva(1537.-1691.)*, 33.

¹⁵ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 31.

pobijedena, Osmansko Carstvo započinje s uvođenjem svoje uprave, pa su tako osnovali svoju vojno-upravnu jedinicu - Požeški sandžak.¹⁶

¹⁶ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 165.

4. Osmanska vlast u Požegi

4.1. Požeški sandžak

Nakon što je osmanska vojska savladala i posljednje otpore habsburških trupa koje su se borile protiv osmanske vlasti nad Slavonijom i nakon što su učvrstili svoju vlast nad tim teritorijem, započele su pripreme za formiranje sandžaka. Kao i u slučaju samog osvajanja Požege, ni datum osnutka Sandžaka Požega ne možemo sa sigurnošću ustvrditi. Prihvaćeno je kako je sandžak osnovan početkom 1538. godine jer se ranije, zbog stalnih previranja i nestabilne vlasti, ne bi mogao osnovati.¹⁷

Zašto se upravo 1538. godina drži za godinu osnutka Sandžaka?

Dakle, prvi važan podatak je obavijest hrvatskog bana Petra Keglevića i njegova prethodnika, također hrvatskog bana Tome Nádasdy kralju Ferdinandu iz 30. siječnja 1538. godine. U toj obavijesti govori se kako je Požeškom sandžaku pripadala sva Slavonija od Ivankova do Kobaša.¹⁸ Cviko-Hafizović navodi kako je Požeški sandžak postojao već na početku 1537. godine.¹⁹ Olga Zirojević, pak, njegovo osnivanje datira tek nakon 1540. godine, što se čini nelogičnim ako u obzir uzmemo porezni popis iz 1540. godine, u kojem se navodi kako je sandžak tad već osnovan. Kada logički sagledamo sve izvore, jasno je da je Sandžak osnovan na samom početku 1538. godine što navodi Hazim Šabanović i čiji se zaključak smatra najrelevantnijim.²⁰

Stefan Štiljanović spominje kako je upravu nad Požeškim sandžakom dobio Arslan-beg, sin Mehmed-bega Jahjapašića, nakon pobjede nad Katzianerovom vojskom. Pretpostavlja se kako je Arslan-beg utemeljio vilajet²¹ sa sjedištem u Brodu koji je obuhvaćao i dijelove Požeštine zbog čega je dolazilo do sukoba oko tog područja. U tom se kontekstu spominje i Arslan-beg s naslovom sandžakbega ali u ulozi pograničnog zapovjednika pod Mehmed-begom Jahjapašićem.²²

¹⁷ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 31.

¹⁸ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 165.

¹⁹ Fazileta Hafizović. *Požeški sandžak i osmanska Slavonija* (Osijek: Grafika, 2016), 19.

²⁰ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 31.

²¹ Naziv koji s koristio za najveću upravnu jedinicu, a kasnije i za zemlju, provinciju ili veću zemlju.

²² Močanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 33.

Otprilike u isto vrijeme kada je osnovan Sandžak, Osmanlije na području Požege osnivaju i sudsko-upravnu jedinicu kadiluk ili kazu. U sastavu kadiluka osnovane su i nahije, odnosno najmanje upravne jedinice. Dakle, sandžak je predstavljao glavnu vojno-upravnu jedinicu, na čijem se čelu nalazio sandžakbeg. Njegove funkcije bile su upravnog i vojnog karaktera. Na čelu kadiluka nalazio se kadija, odnosno sudac, dok se na čelu nahije nalazio naib, to jest kadijin opunomoćenik. Svoje odluke kadija je temeljio na šerijatu²³ i pravnim tumačenjima istaknutih pravnika koji su proučavali islamsko pravo. Kadija je također imao dužnost provođenja naredbi sultana te nadziranja financija u kadiluku. Po osnivanju Sandžaka, njemu su pripali svi krajevi Slavonije koje su do tada Osmanlije osvojili. Jedino što nije potpadalo pod Požeški sandžak bilo je područje Osijek i njegove okolice, koje je bilo dijelom Srijemskog sandžaka, te dijelovi Posavine oko Kobaša i Gradiške, koji su pripadali Bosanskom sandžaku.²⁴

Požeški je sandžak na početku bio podijeljen na tri kadiluka, odnosno na Požeški, Brodski i Gorjanski kadiluk te na nahije: Požegu, Svilnu, Kaptol, Podgor, Hruševu, Košku, Podgorač, Podlužje, Vrhovine, Dubravu, Poljanu, Prikraj, Dragotin, Nivnu i Breznu. U poreznom popisu iz 1579. godine broj nahija i kadiluka se povećava pa tako Požeški sandžak broji šest kadiluka i trideset nahija. Nova tri kadiluka postali su: Orahovica, Osijek i Virovitica.²⁵ Sršan navodi još jedan kadiluk, Podgorač. Pod Požeški kadiluk potpadale su nahije Požega, Svilna, Kutjevo, Orljavac i Breznica. Brodski kadiluk obuhvaćao je nahije Brod, Vrhovine, Breznu i Ravne. Kadiluku Gorjani sjedište je bilo u Đakovu, a sadržavao je nahije Đakovo, Gorjani, Jošava, Dragotin, Prikraj, Poljana, Nivna i Podgorač. U kadiluk Orahovica ubrajali su se: Orahovica, Voćin, Krštošija, Mikeluš, Bukovica, Sopje, Brezovica, Čađavica, Dolinci i Valpovo. Kadiluk Virovitica sadržavala je tri nahije: Viroviticu, Slatinu i Moslavinu. Pod kadiluk Osijek potpadale su nahije Osijek, Karaševo, Čepin i Erdut, a pod kadiluk Valpovo, samo dvije nahije – Valpovo i Koška.²⁶

Sandžak se širio sve do 1552. godine i u to je vrijeme obuhvaćao područje između Save, Bosute i Drave sve do utoka u Dunav te gornjeg toka rijeke Ilove.²⁷ Pod teritorij Sandžaka 1552. godine dospjela je i Virovitica.²⁸ Ovaj je sandžak do 1541. godine pripadao Rumelijskom beglerbegluku, a nakon što je iste godine osnovan Budimski beglerbegluk, Požeški je sandžak

²³ Vjerski zakon islama

²⁴ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 165.

²⁵ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 31.

²⁶ Stjepan Sršan, *Popis sandžaka Požega 1579. godine* (Osijek: Grafika, 2001), 9.

²⁷ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 165.

²⁸ Hafizović, *Požeški sandžak i osmanska Slavonija*, 19.

ušao u njegov sastav. Godine 1580. Sandžak je priključen Bosanskom beglerbegluku.²⁹ U sklopu Bosanskog beglerbegluka ostaje sve do 1600. godine kada je osnovan ejalet Kanjiža u čijem je sastavu vjerojatno ostao do samoga kraja osmanske vladavine na ovom području. U nekim se dokumentima spominje kako je nakon 1600. godine Požeški sandžak opet postao dijelom Bosanskog ejaleta. Cviko-Hafizović navodi dva dokaza: vojnički popis iz 1643. godine i popis iz tzv. Mühimme-deftera 1611. godine. U prvom su popisu posade tvrđava u Sandžaku propisane u okviru Bosanskog beglerbegluka, što bi moglo značiti samo suverenitet Bosne u vojnom pogledu, a ne nužno *de facto* priključenje. Drugi popis jasno ističe kako se Požeški sandžak izdvojio iz Kanjiškog ejaleta te pripojio Bosanskom ejaletu zbog pobune vojnika oko isplata plaće.³⁰

Često se Požeški sandžak poistovjećuje s Osječkim, a upravo tu problematiku razjašnjava Moaćanin: kako je sjedište Srijemskog sandžaka od osnutka pa do izdvajanja Osječkoga kadiluka bio Osijek, tako se sve češće u dokumentima pojavljivao naziv Osječki sandžak. Važno je naglasiti kako se taj slučaj javlja tek nakon 1556. godine, nakon koje je Osijek, kao i Osječki kadiluk potpadao pod Požeški sandžak.³¹ U brojnim izvorima se i ranije upotrebljavao taj termin, no na temelju analize koju donosi sam Moaćanin nesumnjivo je kako se to odnosilo zapravo na Požeški sandžak iako je vojno, prometno i ekonomski najrazvijeniji grad u sklopu njega nesumnjivo bio Osijek.³²

4.2. Požeška kanun-nama iz 1545. godine

Kanun-nama podrazumijeva zbirke zakona i zakonskih odredbi Osmanskog Carstva koje reguliraju ono što uopće nije (ili nije dovoljno dobro regulirano) šerijatom, ali također uključuju i zakone koje donose sultani. Kada govorimo o kanun-nami za određeni sandžak, ona je pisana odredba za sastavljanje katastarskog, odnosno poreznog popisa nekog sandžaka. Kanun-name sadržavaju porezne i feudalne obveze naroda i specifične su za svaki pojedini sandžak.³³

²⁹ Sršan, *Popis sandžaka Požega 1579. godine*, 9.

³⁰ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 32.

³¹ Nenad Moaćanin, „Osječki ili požeški sandžak“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 12 (1982): 35.

³² Moaćanin, „Osječki ili požeški sandžak“, 38.

³³ Branislav Đurđev, *Požeška Kanun-nama iz 1545. godine* (Sarajevo: Glasnik državnog muzeja u Sarajevu, 1946), 9.

Nakon što su Osmanlije zavladaali prostorom Požege i Požeške županije, krajem 1544., odnosno početkom 1545. godine objavljen je popis svih posjeda ali i stanovništva u Sandžaku koji se danas čuva Arhivu predsjedništva vlade u Istanbulu. Popis iz 1545. godine sadržava i zakonik za Požeški sandžak – požešku kanun-namu.³⁴

Koje su bile obveze naroda u Sandžaku? Porez koji je narod plaćao nazivao se dukat ili filurija. Naplaćivao se svake godine 23. travnja na Jurjevo i iznosio je 60 akči po kući. Osim filurije, svaka je kuća za vrijeme vojnih pohoda plaćala i vojnicu, odnosno ratni porez u iznosu od šezdeset akči. Umjesto dotadašnjeg poreza zvanog plug, narod je za vrijeme Osmanlija davao desetinu zemljoradničkih proizvoda po šerijatu. Muslimani koji su posjedovali vinograd plaćali su porez u vrijednosti od pet akči za svaki dunum vinograda. Zimije³⁵ su od svojih vinograda davali desetinu.³⁶ Uveden je monopol nad vinom koji je trajao dva mjeseca tako da je prednost u prodaji ima državno vino, a tek kad se ono proda, raja može prodavati svoje. Također, na deset košnica uzimala se jedna, a na dvije ovce ili dvije svinje po jedna akča.³⁷ U ime travarine, svaka je kuća plaćala pet akči poreza dok je za vodenice na Dravi, Savi, Dunavu i Vuki porez iznosio pedeset akči godišnje, a za manje vodenice trideset i dvije akče.³⁸

No, nisu svi plaćali rajinske poreze, odnosno postojali su oni koji su bili u povlaštenom položaju i oslobođeni od određenih poreza. To su bili nahijski i seoski knezovi nazivani primicurima i teklicima.³⁹ Oni su pomagali Osmanlijama tako da su naseljavali i kolonizirali nenaseljena područja i skupljali poreze i namete od raje, te su zbog toga imali obvezu plaćanja samo ratne filurije i filurije na kuću.⁴⁰ U povlaštenom su položaju, isto tako, bili i vojnuci koji su bili oslobođeni svih poreza, ali oni su konjima i vojnom opremom obavljali različite vojne dužnosti za lokalnu vlast. Za vrijeme vojnih pohoda, uz ratovanje, radili su kao graničari i izviđači te su pljačkali i odvodili kršćansko stanovništvo u roblje.⁴¹

Što se tiče carine i trošarine za poljoprivredne i stočarske proizvode te trgovačku robu prodavanu na sajmovima ili trgovima, one su također utvrđene spomenutom kanun-namom. Na konjski tovar pšenice, brašna, riže, meda, sira, ribe, papuča, sapuna i čizama uzimalo se po dvije akče, dok se na kolski tovar uzimalo po četiri akče. Od konjskog tovara ječma, zobi, raža

³⁴ Strbašić, „Požege i Požeška kotlina za turske vladavine“, 169.

³⁵ Pravno priznat podanik islamske države koji nije musliman nego pripadnik neke druge religije

³⁶ Strbašić, „Požege i Požeška kotlina za turske vladavine“, 169.

³⁷ Đurđev, *Požeška Kanun-nama iz 1545. godine*, 135.

³⁸ Strbašić, „Požege i Požeška kotlina za turske vladavine“, 169.

³⁹ Strbašić, „Požege i Požeška kotlina za turske vladavine“, 169.

⁴⁰ Đurđev, *Požeška Kanun-nama iz 1545. godine*, 136.

⁴¹ Strbašić, „Požege i Požeška kotlina za turske vladavine“, 169-170.

prosa i leće uzimala jedna akča carine, a od kolskog tovara osam akči. Četiri akče carine uzimalo se i za tovar maslinovog ulja i maslaca.⁴² Ako se vino iz vinograda nosilo kući, na njega se nije plaćala carina. Ona se plaćala isključivo ako se vino prodavalo kod kuće i to na način da se plaćala trošarina na bure u iznosu od osam akči. Ako se vino, pak, prodavalo na trgovima, tada je carina iznosila petnaest akči po buretu. Kupac koji proda vino bio je obvezan platiti još dvanaest akči trošarine, a ako se vino izvozilo izvan grada, plaćalo se četiri akče po buretu.⁴³

Ako se ovce ili koze prodaju, požeška kanun-nama nalaže da se na dvije ovce ili na dvije koze uzme jedna akča carine, a ako ih kupuje mesar koji će ih zaklati i prodati, uzima se također još jedna akča na dvije životinje. Za mlado govedo prodano na trgu uzimalo se po dvije akče i od prodavača i od mesara, a ako kupac nije mesar, ne uzima se carina ni na govedo, ni na ovcu, kao ni na kozu. Kada se na trgu ili sajmu prodavala krava za mužnju, uzimalo se također po dvije akče i od kupca i od prodavača, a za svinju po jedna od svakoga. Carine nije bilo ako se krava ili svinja proda od kuće.⁴⁴ Na uvezenu robu kao što su, npr., smokve i suho grožđe koje se prodavalo mjerom kantar, to jest na cente, i kupac i prodavač plaćali su po jednu akču. U slučaju preprodaje plaćala se još jedna akča osim ako je kupac prodavao u sitnim količinama, to jest po pet do deset akči.⁴⁵

Požeška kanun-nama bila je temeljni zakon Požeškog sandžaka kroz svih 150 godina vladanja, ali s vremenom je dolazilo do sitnih izmjena. Za vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog, uz manje izmjene i dopune, ključne odredbe kanun-name potvrđivale su se novim zakonima. Dakle, 1566. godine filurija je povećana na 70, a 1579. na 75 akči kada je uvedena i pristojba na vrata i na ispašu.⁴⁶

4.3. Stanovništvo i vjera

Nakon što su Osmanlije zauzeli Požegu, ona se našla u doticaju s novim, sasvim drugačijim civilizacijskim krugom, zbog čega se suočava s brojnim promjenama u svim sferama

⁴² Đurđev, *Požeška Kanun-nama iz 1545. godine*, 137.

⁴³ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 170.

⁴⁴ Đurđev, *Požeška Kanun-nama iz 1545. godine*, 137.

⁴⁵ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 170.

⁴⁶ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 170.

života.⁴⁷ Pretpostavlja se kako je Požeška županija prije dolaska Osmanlija brojila oko 50 000 stanovnika, što se zaključuje iz poreznih popisa iz 1494. i 1495. godine. Isti podatak donosi i osmanski kroničar Dželalzade, ali ne ističe odnosi li se brojka na županiju ili na grad.⁴⁸ Postoje također mnogobrojni katastarski popisi, izvještaji, pojedinačne vijesti vjerskih predstavnika, kao i habsburški komorski popisi iz 1698. i 1702. Ono što je logično i što se sa sigurnošću može reći jest da su zbog osmanskih osvajanja mnoga sela bila uništena i opustošena u provalama. Čak i požeška kanun-nama spominje kako su sela prazna i kako ih treba naseliti, a izričito navodi područje nahija Kamengrad i Kutjevo.⁴⁹

Odmah po osvajanju, u Požešku kotlinu počelo je pristizati osmansko stanovništvo koje je sa sobom donijelo i novu vjeru, islam.⁵⁰ Stanovništvo u gradu dijelilo se na kršćanski i na muslimanski džemat.⁵¹ Muslimanski je džemat bio brojniji i razvijeniji od kršćanskog jer se razvijao u više mahala.⁵² Proces islamizacije tekao je ubrzano kao i proces iseljavanja o čemu govori i popis iz 1545. godine u kojem se navodi samo 25 katoličkih kuća. Komorski popis distrikta Brod i Gradiška iz 1698. godine spominje samo nekoliko muslimanskih naselja i sela.⁵³

Islamizacija stanovništva Požeštine najintenzivnija je bila pedesetih i šezdesetih godina 16. stoljeća, a više se očitovala u gradu nego na selu. Izvori s kraja 16. stoljeća donose nam omjer kršćanskog i muslimanskog stanovništva gdje je bilo 58,4% muslimana, a 41,6% kršćana u gradu dok je omjer na selu bio drugačiji, dakle 10,6% muslimanskih te 89,1% kršćanskih kuća. Kada u obzir uzmemo samo muslimane, 65% njih stanovalo je u gradu, a na selu ih je bilo 35%. Omjer skupina u Sandžaku 1580. godine bio je takav da je bilo otprilike 35 000 Hrvata, 18 500 muslimana, 13 500 Srba te oko 6 000 Mađara.⁵⁴ Prema omjeru globe, pretpostavlja se da je 1540. godine u gradu bilo 300 muslimanskih kuća, a na sljedećem popisu možda i manje.⁵⁵

U popisu 1540. godine u gradu Požegi upisan je samo džemat varoši tvrđave Požega, odnosno kršćanstvo stanovništvo. Upisana su 62 domaćina i 4 kuće musellema.⁵⁶ Njih 15 je navedeno

⁴⁷ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 90.

⁴⁸ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 38.

⁴⁹ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 188.

⁵⁰ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 188.

⁵¹ Temeljna, osnovna i najmanja organizacijska jedinica kod muslimana.

⁵² Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 90.

⁵³ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 188.

⁵⁴ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 38.

⁵⁵ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 37.

⁵⁶ Oblasni sudac, zastupnik paše i vezirov povjerenik.

kao braća ili sinovi domaćina za koje pretpostavljamo da su imali obitelj. Okvirni broj stanovnika Požege, dakle, bio bi 400 kuća što je uzrokovano stalnim naseljavanjem muslimana i iseljavanjem kršćana. U popisu provedenom pet godina kasnije, odnosno 1545. godine upisana su samo 53 domaćinstva i 4 kuće u kojima su živjeli samci. Popis iz 1565. godine donosi nam potpuno drugačije brojke. Broj stanovnika u Požegi se udeseterostručio, a tome je pogodovalo doseljavanje iz Bosne. Kršćanskih je domaćinstava bilo 75, a muslimanskih 466. Broj domaćinstava smanjio se 1579. godine, kada se navodi 407 muslimanskih, a 53 kršćanskih domaćinstava.⁵⁷

Unatoč prodoru nove vjere, manji broj katolika i jedan od svećenika, uspijevao je održati svoju vjersku organizaciju 1545. godine. U selima je situacija bila povoljnija, pa se tako u izvorima spominju čak dva svećenika u Sovskom Dolu. Godine 1570. u Požegu su stigli i franjevci, što je ojačalo katoličku vjersku organizaciju. Pet godina kasnije, franjevci u Velikoj pored Požege osnivaju samostan u kojemu je, između ostaloga, djelovao i fra Luka Ibrišimović te na taj način Velika postaje katoličko vjersko središte čitave Slavonije. Katolici su imali određene privilegije, kao što su sloboda javnosti vjerskog čina te manifestacije kao što su uporaba zvona, javnoga liturgijskog pjevanja i nošenja redovničkog odijela kod franjevaca.⁵⁸

Polovicom 16. stoljeća na područjima kao što je Kamengrad počeli su se naseljavati Srbi. Nakon doseljavanja većeg broja Srba, osnovana je i Požeška eparhija, a već 1585. spominje se i požeški mitropolit. Sjedište požeških mitropolita bilo je u Orahovici, gdje je sagrađena i prva manastirska crkva, 1594. godine.⁵⁹

Broj stanovnika za vladavine Osmanlija izuzetno je teško procijeniti zbog više razloga. Naime, u Požegi su se nalazili sandžakbegov dvor sa svojom pratnjom te ostali dužnosnici i njihovi suradnici koji nisu bili popisivani. U popisu nisu bili navođeni niti vojnici kao ni pogranični gradovi i njihove posade. U prva dva popisa također nije unošeno niti muslimansko stanovništvo, koje je zasigurno postojalo, što se može zaključiti iz parcela upisanih na određene kategorije muslimana.⁶⁰

⁵⁷ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 91-92.

⁵⁸ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 188.

⁵⁹ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 188.

⁶⁰ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 38.

4.4. Gradska i seoska naselja

Nakon što su Osmanlije zavladaile Požeškom kotlinom, podijelili su je na nahije koje su geografski djelomično odgovarale područjima bivših županija. Nahija Požega u svom je sastavu imala više gradskih i seoskih naselja. Novi gradovi nisu se formirali, a naselja su se nalazila u podgrađima tvrđava, te je u njima stanovalo pretežito kršćansko stanovništvo.⁶¹ U mjesta agrarnog karaktera ulazila su i trgovišta (varoši) s utvrdom ili bez nje, a dva najpoznatija takva mjesta su Kaptol i Kutjevo.⁶² Kaptol i Požegu Osmanlije su već zatekli pri osvajanju i u prvim su popisima kategorizirani kao podgrađa istoimenih tvrđava. U prvom se popisu spominju i druga naselja, upisana kao sela, a to su: Velika, Stražeman, Pleternik i Vethi (Vetovo). U kasnijim su popisima upisivana kao sela-varoši zbog malog broja stanovništva, poreza na zemlju i poljoprivrede kao primarne gospodarske grane. Porezni popis iz 1565. godine donosi nam bitne informacije o promjeni strukture stanovništva. Najrelevantniji primjer toga jest Kaptol, u kome su postojale 83 kršćanske, ali i 36 muslimanskih kuća. Kaptol je ispunjavao preduvjete koji bi mu osigurali rang kasabe, kao što su džamija i godišnji sajmovi. Velika i Stražeman bili su varoši u kojima je većinsko stanovništvo bilo kršćansko.⁶³ Kaptol je postao kasaba između 1628. i 1666. godine, a kao varoši spominju se Velika, Vetovo i Kutjevo.⁶⁴

Ni sela nisu izbjegla značajne promjene, na što su ponajviše utjecali ratni sukobi, zbog čega dolazi do velike stope migracije, ali i velikog broja onih koji se vraćaju nakon smirivanja situacije.⁶⁵ Naseljenih mjesta je bilo 75, dok su druga, napuštena mjesta bila prepuštena vojnicima u zakup za 53 akče godišnje paušalno.⁶⁶ Ona su bila, zbog ratnih događanja, više izložena migracijama zbog čega su ondje često bili naseljavani vlaški stočari koji su uživali određene povlastice kao što su olakšice prilikom plaćanja poreza.⁶⁷

Prema posljednjem poreznom popisu iz 1579. godine u Požeškoj kotlini postojalo je 161 selo i 134 slabije naseljenih ili nenaseljenih sela. Mezre⁶⁸ i čiftluke većinom su posjedovali muslimani. Iste godine, navode se 73 isključivo muslimanska sela i 73 kršćanska iako su ona

⁶¹ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 33.

⁶² Močanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 54.

⁶³ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 33.

⁶⁴ Močanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 87.

⁶⁵ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 34.

⁶⁶ Močanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 37.

⁶⁷ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 34.

⁶⁸ Pustoseline ili „sela u nastanku.“

većinom podosta izmiješana.⁶⁹ U habsburškom popisu s kraja osmanske vladavine iz 1688. godine u Požeškoj kotlini upisano je ukupno 150 naselja.⁷⁰

4.5. Grad Požega

Požega je pod utjecajem Osmanlija i različitog civilizacijskog kruga počela izgledati kao grad orijentalnog tipa. Promjene su vidljive u svim sferama života, kako u demografskom, tako i na arhitektonskom planu.⁷¹ Godine 1540. Požegu je upisana kao varoš, a stanovništvo kao džemat na čelu s knezom Ivanišem. Četiri godine kasnije Požegu se navodi kao selo-varoš s knezom Miklošem i teklićem Matijašom.⁷² Nakon 1550. godine u Požegu dolazi velik broj muslimana i to većinom obrtnika, činovnika i obrazovanih ljudi. Upravo to pogoduje tomu da Požega u sljedećim godinama postane kasaba, odnosno muslimanski grad.⁷³

Iz mnogobrojnih bilješki koje govore o čiflucima može se zaključiti kako u Požegi postoji muslimansko stanovništvo, ali to se očituje tek 1565. godine kada Požega dobiva status kasabe.⁷⁴ Prema Moaćaninu, kasaba podrazumijeva muslimanski grad s pretežito civilnim stanovništvom manje ili srednje veličine, što bi uvjetovalo slabu nazočnost nevojničkog muslimanskog elementa do početka pedesetih godina.⁷⁵ Sakralni objekti, odnosno džamije podizale su se na slobodnim prostorima zbog čega se grad širio izvan prijašnjih granica. Požega je tako ispunila sve uvijete te prerasla u kasabu. Uvjeti koji su to omogućili, a navodi ih Cviko, bili su ti da je ona postala područje na kojemu je stalno naseljeno muslimansko stanovništvo i koje ima džamiju u kojoj se petkom obavlja zajednička molitva, odnosno džuma. Također, morala je imati pazarni dan i točno utvrđene granice gradskog područja. Do 1565. godine Požega je imala dvije džamije, a 1579. i tri. Trgovinska djelatnost postoji odavno, a spominje se i 1540. godine u popisu u smislu tržne takse.⁷⁶ Moaćanin izdvaja još neke uvijete kao što su oni da ona mora posjedovati barem jednu veću mahalalu, te navodi kako se u džamiji, osim

⁶⁹ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 54.

⁷⁰ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 189.

⁷¹ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 90.

⁷² Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 40.

⁷³ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 37.

⁷⁴ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 40.

⁷⁵ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 46.

⁷⁶ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 91.

molitve petkom, moralo održavati svih pet molitava, kao i molitva Bajramom, te da je morao postojati i trg i čaršija.⁷⁷

Prije no što je Požega dobila status kasabe u jednoj od bilježaka spominje se prvi put jedna četvrt, odnosno mahala mustahfiza.⁷⁸ Pretpostavlja se da se ta mahala nalazila u tvrđavi ili u njenoj neposrednoj blizini jer se u njoj nalazio i vrt za kojega je geografski malo vjerojatno da je bio u tvrđavi.⁷⁹ Mahale su nastajale doseljavanjem i grupiranjem novih stanovnika oko pojedinih objekata, i to većinom sakralnih. Prvi izvori koji govore o tome potječu iz 1561. godine, ali na to se možemo kritički osvrnuti s obzirom na terminologiju koja je bila problematična. Naime, mahale su postojale i prije, ali su se nazivale džematom.⁸⁰ U popisu iz 1565. godine spominje se mahala Hisar, a Požegu se naziva kasabom s višestruko većim brojem stanovnika. Spomenuto je također još sedam mahala iste godine: Mahala džamije uzvišenog gospodara, Sulejmanije, uspostavljene u ime vladajućeg sultana Sulejmana (66 kuća), Mahala džamije pokojnog Jahja-paše, bivšeg sandžakbega Požege (49 kuća), Mahala mesdžida⁸¹ krojača Hasana (93 kuće), Mahala mesdžida pisara Muslihuddina (86 kuća), Mahala mesdžida Bali-age (63 kuća), Mahala mesdžida Kejvan-vojvode (54 kuće) i Mahala mesdžida Alije, sina Balijevog (33 kuće). Izdvojen je također i kvart azapa⁸² koji je brojio 27 kuća. Kršćani su, pak, upisani kao džemat s knezom Pavlom na čelu. Također, postojala je i posebna skupina od 5 kuća martolosa⁸³ koji su isto tako bili kršćani.⁸⁴ Broj mahala povećao se na deset u popisu iz 1579. godine kada su se pojavile četiri nove: Mahala druge carske džamije (51 kuća), Mahala mesdžida Hadži-Džafera (24 kuće), Mahala Orljava (24 kuće) te Mahala mesdžida Hadži-age (41 kuća). Dvije mahale u tom se popisu više ne spominju, odnosno Mahala terzije⁸⁵ Hasana i Mahala azapa.⁸⁶

Nakon što su Osmanlije protjerani iz Požege, 1688. godine napravljen je nacrt koji prikazuje izgled grada. U prikazu su ucrtane glavne ulice i tvrđava, a prostor izvan zidina tvrđave

⁷⁷ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 46.

⁷⁸ Služba pozadinske vojske.

⁷⁹ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 40.

⁸⁰ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 47.

⁸¹ U širem smislu podrazumijeva svako mjesto gdje se klanja, odnosno hram ili svetište, dok u užem smislu obuhvaća manju muslimansku bogomolju u kojoj se ne obavlja džuma ni bajramski namaz.

⁸² Neredovito pješništvo u Osmanskom Carstvu koji su u mornarici služili kao puškari, a u kopnoj vojsci kao pješadija.

⁸³ Pripadnici vojnih postrojba koje su Osmanlije ustrojili u pograničnim područjima na Balkanskom poluotoku.

⁸⁴ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 93.

⁸⁵ Krojač.

⁸⁶ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 41.

teritorijalno je odgovarao prostoru u samoj tvrđavi. Ovakav oblik grada nastao je još krajem 16. stoljeća, a u 17. stoljeću širio se samo kršćanski dio.⁸⁷

4.6. Gospodarstvo i zanati

Iako je već bilo govora o migracijama i stagniranju raznih grana gospodarstva po dolasku Osmanlija, nakon stabilizacije vlasti dolazi do ubrzanog rasta i razvoja grana kao što su trgovina, poljoprivreda i novi zanati.⁸⁸ Požega je, kao i mnogi srednjovjekovni gradovi, imala agrarni karakter te je gradska privreda bila razvijena i prije dolaska Osmanlija. U prvotnim popisima, a posebice onom iz 1540. godine ne može se jasno zaključiti jesu li postojali zanatlije, ali se uz kneza spominje i 12 domaćina za koje se pretpostavlja da su bili poljoprivrednici i trgovci. U popisu se, između ostalog, spominju tržna taksa, globa i prihodi od tržišne inspekcije, odnosno ihtisab i ihzarija.⁸⁹ Trgovcem se smatralo osobu, odnosno veletrgovca koji sa skupom robom putuje na veću udaljenost. Spomenuta skupa roba većinom je podrazumijevala luksuzne tkanine. Trgovinom su se često bavili i vojnici, a osim nje i obrtom.⁹⁰

Godine 1545. spominje se još nekoliko zanimanja, kao što su: bozandžija⁹¹, hamamdžija⁹² i baždar.⁹³ Također, se spominje i taksa za kupoprodaju robova, što dovodi do zaključka da su se na trgu u Požegi prodavali i robovi.⁹⁴ Cviko spominje kako se dvadeset godina kasnije (1565. godine), spominje znatno više zanata, kao što su na primjer: 48 krojača, 19 obućara, 12 sarača, 13 trgovaca, 10 mesara, 8 kovača, 2 zanatlije koji prave oklope, 4 potkivača, 5 kožara, 1 kazandžija,⁹⁵ 1 bravar, 1 sudski pozivar, 3 sudska službenika i 5 pisara.⁹⁶ U hamamu su boravili 1 hamamdžija, 3 mesara, 5 brijača, 10 slastičara i 1 bozandžija. Najviše trgovaca bilo je popisano 1579. godine, njih čak 23. Krojača je bilo 21, dok je slastičara bilo 16. U popisu se

⁸⁷ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 90.

⁸⁸ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 96.

⁸⁹ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 61.

⁹⁰ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 50.

⁹¹ Zanatlije koji se bave proizvodnjom i prodajom boze, odnosno osvježavajućeg pića pripravljenog od kukuruznog brašna, kvasca, šećera i vode.

⁹² Upravitelj i poslovođa u hamamu, tj. javnom kupalištu s toplom vodom ili parom.

⁹³ Mjerač, onaj koji mjeri.

⁹⁴ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 96-97.

⁹⁵ Onaj koji izrađuje i koji kalajše, odnosno oblaže posuđe i druge predmete od kalaja (kositra).

⁹⁶ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 62.

spominje još 13 obućara, 9 sarača⁹⁷, 1 papučar, 6 kovača, 4 kalajdžije, 3 potkivača i 1 zlatar.⁹⁸ Privrednom granom također se smatralo i pljačkaštvo a starješine haramija⁹⁹ koje su, kao i akindžije provaljivali na teritorij neprijatelja, zabilježeni su u dva mjesta, jedan u Požegi i dva u Kaptolu.¹⁰⁰

Kada je riječ o dućanima, oni su izdavani u najam, a prvi put se pojavljuju u popisu iz 1545. godine i to u vlasništvu Mehmed-paše Jahjapašića. Oni nisu potpadali pod osobno vlasništvo, nego su postali vakuf¹⁰¹ čiji se prihodi koriste za održavanje određenih građevina u Beogradu.¹⁰²

Osim zanatima, stanovništvo se bavilo i poljoprivredom, a najrazvijenije grane bile su vinogradarstvo i svinjogojstvo. Proizvodnja je smanjena krajem 16. stoljeća što se očituje u popisu iz 1579. godine, koji navodi kako je iznos desetine od žitarica smanjen, a usporedno s tim i sama proizvodnja. Isto tako, smanjena je desetina i na voće i povrće, zbog čega se ono uzgajalo većinom za vlastite potrebe. Što se vinogradarstva tiče, njime su se ponajviše bavili muslimani, a proizvodnja je također smanjena, i to višestruko. Pristojba na svinje je izostavljena jer je uveden porez na klanje svinja.¹⁰³ Bogatija sela također su uzgajala žito, a ona siromašnija su pribjegavala alternativnijim zanimanjima. Svinjogojstvo je donosilo relativno dobre prihode domaćinstvima iako su se tek rijetki bavili njime. Dobro je bio zastupljen i uzgoj krupne stoke kao što su konji i volovi za oranje.¹⁰⁴

5. Fra Luka Ibrišimović

Iako tradicija i narodne pjesme govore o tome da je fra Luka Ibrišimović rodom bio iz Sibirja koji se nalazi u blizini Slavenskog Broda, fra Luka sam u jednom od svojih mnogobrojnih pisama govori kako je iz Požege.¹⁰⁵ Rođen je oko 1620 godine. u Požegi gdje je i završio osnovnu školu. Nakon osnovne škole odlazi u Mađarsku gdje pohađa novicijat te polaže zavjet 1643. godine. Luka Ibrišimović zaredio se 1649. godine te odlazi na studije teologije u Ferraru,

⁹⁷ Onaj koji proizvodi torbice, pojaseve, opasače za konja, novčanike, pojaseve za instrumente itd.

⁹⁸ Cviko, „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“, 67.

⁹⁹ Cestovni razbojnik.

¹⁰⁰ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 50.

¹⁰¹ U šerijatskom pravu označava zakladu ili dobro što ga oporučitelj svojevrijedno predaje zajednici u općekoriste svrhe.

¹⁰² Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 64.

¹⁰³ Cviko, „O Požegi u XVI. stoljeću“, 98.

¹⁰⁴ Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*, 60-62.

¹⁰⁵ Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*, 148-149.

Rim i Napulj.¹⁰⁶ Nakon zaređenja fra Luka je djelovao u Velikoj, gdje se pokazao kao požrtvovan i marljiv. Kasnije je postao gvardijan¹⁰⁷ u veličkom franjevačkom samostanu od 1672. pa do 1675. godine. Svojim marljivim radom unaprijedio je velički samostan, preuredio crkvu i samostan te izgradio nove ustanove franjevcima.¹⁰⁸ Također je obnovio i crkvu sv. Duha u Požegi, sagradio crkvu sv. Nikole u Pleternici i obnovio crkvu svetog Jurja u Gnojnici. Pripisuju mu se i zasluge za osnivanje osnovne škole 1672. godine u Požegi (današnja Osnovna škola Antuna Kanižlića) koju je polazilo preko 50 djece.¹⁰⁹ Generalnim vikarom zagrebačkog biskupa za osmansku Slavoniju imenovan je 1675. godine, a tu je dužnost obavljao sve do 1698. godine, kada je i umro. Fra Luku Ibrišimovića opisuju kao svećenika, domoljuba, poliglota koji je govorio čak četiri jezika, zaštitnika naroda te predvodnika narodnog ustanka od 1684. do 1691. godine. Kako je za vrijeme osmanske vladavine franjevačka djelatnost bila ograničena, franjevci su djelovali u manjem broju te su uglavnom bili organizirani u dvije kršćanske četvrti koje su bile smještene u današnjoj Ulici Vučjak. Upravo je tamo dužnost kapelana u kapeli od pletera obavljao fra Luka Ibrišimović od 1682. godine.¹¹⁰ Zbog svoga domoljubnog djelovanja fra Luku su triput osuđivali te je bio pritvaran nekoliko puta, ali su ga franjevci otkupljivali za 6000 talira.¹¹¹ U tamnici je pretrpio velike muke te je bio vezan za teško željezo, no Ibrišimovića to nije zaustavljalo te se opet pokazao odvažnim kada je stao nasuprot osmanskoj vojsci 10. listopada 1687. godine. General Johann Heinrich von Dünwald s carskom vojskom spustio se preko Krndije u Požegu, gdje je s fra Lukom i njemačkim generalom Thüngenom porazio Osmanlije, a zatim zaplijenio veliku količinu ratne opreme i oslobodio 50 zarobljenih seljaka.¹¹²

Osmanlije se ponovo vraćaju u požeški kraj u ožujku 1688. godine, a 22. ožujka na brdo Sokolovac fra Luka uspješno ih pobjeđuje. Upravo je brdo Sokolovac i dobilo ime prema Lukinu nadimku *Sokol*. Požega je oslobođena 29. rujna 1691. godine. Nakon oslobođenja fra Luka Ibrišimović našao se u sukobu s Nikolom Ogramićem, bosanskim biskupom oko

¹⁰⁶ Josip Barbarić, Miljenko Holzleitner, *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1627. – 1697.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2000), 5.

¹⁰⁷ Poglavar samostana reda franjevaca

¹⁰⁸ Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*, 150.

¹⁰⁹ Josip Barbarić, „Pribirci iz pisama Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima“. U: Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa, (Požega, 3. i 4. prosinca 1998.), uredio Filip Potrebica, 35-45. (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2001), 45.

¹¹⁰ Barbarić, Holzleitner, *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1627. – 1697.)*, 5.

¹¹¹ Veliki srebrni novac koji je bio u optjecaju od polovice 16. pa do sredine 20. stoljeća. Njegova vrijednost iznosila je od 3 do 5 franaka srebra.

¹¹² Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*, 152.

biskupijskih granica.¹¹³ Nakon osmanskih osvajanja, Pečuška je biskupija praktički prestajala postojati, a za prostor Slavonije najveći interes pokazivali su zagrebački biskupi. Nasuprot tomu, Nikola Ogramić Slavoniju je svojatao kao svoju crkvenu vlast.¹¹⁴ Naime, Nikola Ogramić je imao namjeru zatvoriti sve vodeće franjevce koji nisu priznavali njegovu vlast, pa tako i samog fra Luku, ali i fra Augustina Jahrića koji je blisko surađivao s Ibrišimovićem. Biskup Ogramić provodio je 1692. godine progon nelojalnih slavonskih franjevaca zbog čega je fra Luka uživao potporu zagrebačkog biskupa.¹¹⁵ Svoje težnje usmjerio je prema osnivanju slavonske biskupije i odvajanju od bosanskih franjevaca te crkvenom i političkom sjedinjenju Hrvatske.¹¹⁶

¹¹³ Barbarić, Holzleitner, *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1627. – 1697.)*, 6.

¹¹⁴ Robert Skenderović, „Ivan Andrija Makar i fra Luka Ibrišimović u službi zagrebačkog biskupa“, *Časopis Povijesnog društva Križevci 1(2011)*: 11-12.

¹¹⁵ Robert, Skenderović, „Ivan Andrija Makar i fra Luka Ibrišimović u službi zagrebačkog biskupa“, 14.

¹¹⁶ Barbarić, Holzleitner, *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1627. – 1697.)*, 6.

6. Oslobađanje Požege

Nagovještaj o osmanskim pripremama za zauzimanje Požeštine već polovicom 1682. godine u svojim pismima zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću spominje fra Luka Ibrišimović. Spominje kako se sve više lađa i topova šalje za Osijek, a u Slavoniji se nagomilava izuzetno velik broj janjičara. Na osmansku opasnost nije se obraćala prevelika pozornost sve dok papa Inocent XI. nije podržao sklapanje saveza 31. ožujka 1683. godine za obranu od Osmanlija. Već za koji mjesec osmanska je vojska zaprijetila i samom Beču, koji je 17. lipnja i opkolila, no Beč je 12. rujna obranjen. Poljsko-njemačko-austrijske postrojbe porazile su Osmanlije te stale na kraj njihovoj premoći u Europi, pa tako i u Slavoniji.¹¹⁷ Tako je hrvatska vojska od 10000 članova 1684. godine pod vodstvom hrvatskog bana Nikole Erdödyja i maršala grofa Jakova Leslia postupno počela vraćati zauzete dijelove Slavonije.¹¹⁸

Dok je general Ferdinand Gobert Aspremont krenuo prema Osijeku, odnosno istočnoj Slavoniji i Srijemu kako bi oslobodio to područje, general Düneward krenuo je prema Orahovici i Požegi. Orahovicu je general Düneward osvojio već 9. listopada, nakon čega se s vojskom preko Krndije krenuo spuštati u Požešku kotlinu, sukobljavajući se pritom s oko tisuću ljudi koje je poslao požeški sandžakbeg. Ubrzo su Osmanlije krenuli bježati pred generalom i njegovom vojskom prema Savi.¹¹⁹ Vojsci na čelu s Hansom Dünewardom u Požeškoj kotlini pridružio se i fra Luka Ibrišimović. Usporedno s tom vojskom djeluju i ustanici koji osvajaju Pakrac, Sirač, Kamengrad, Bijelu Stijenu i Kraljevu Veliku.¹²⁰ Oslobodilačka vojska skupa s fra Lukom i njegovim pristašama 10. listopada 1687. godine dolazi do Požege i požeške tvrđave, koju oslobađaju.¹²¹ Do ponovnog pokušaja ulaska u Požegu došlo je već 6. prosinca kada se malobrojna požeška vojska uspjela obraniti. O osmanskoj opasnosti izvještava i sam fra Luka Ibrišimović koji u svojim pismima zagrebačkom biskupu moli za pomoć u obrani.¹²²

Sljedeći važniji osmanski napad bio je 22. ožujka 1688. godine kada se protivnička vojska utaborila na brdu iznad Požege i s vojskom od oko 3000 ljudi napala grad. U obrani grada

¹¹⁷ Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku* (Osijek: Tiskom Julija Pfeiffera, 1910), 335.

¹¹⁸ Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*, 147.

¹¹⁹ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 193.

¹²⁰ Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija*, 338.

¹²¹ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 193-194.

¹²² Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 194.

glavnu ulogu ponovo preuzima fra Luka, koji je ohrabrio narod na borbu te uspješno protjerao Osmanlije.¹²³ Kempf prema Smičiklasu oslobođenje smješta na drugi datum, 12. ožujka 1688. godine. na Grgurevo.¹²⁴ Osmanska je vojska ponovo pokušala ući u Požegu još u svibnju, kada su porazili narodnu vojsku kod Kaptola, ali ih je zaustavio križevački potkapetan Patačić i njegova vojska.¹²⁵ Nakon što je Slavonija potpala pod habsburšku upravu, ponovno su imenovani veliki župani u Slavoniji, a uprava nad zemljom predana je Bečkoj dvorskoj komori i Dvorskom ratnom vijeću.¹²⁶

¹²³ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 194.

¹²⁴ Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*, 155.

¹²⁵ Strbašić, „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“, 194.

¹²⁶ Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija*, 338.

7. Zaključak

Razdoblje 16. i 17. stoljeća požeške povijesti obilježeno je osmanskom vladavinom, točnije od 1537. pa sve do 1688. godine. U svojim težnjama za širenjem, Osmansko Carstvo pod sultanom Sulejmanom I. Veličanstvenim osvojilo je Požegu i na tom prostoru 1538. godine stvorilo veliku upravnu jedinicu – Požeški sandžak, koji se prostirao od Ivankova do Kobaša, a za prvog upravitelja postavljen je Arslan-beg. Osnovana je također i sudsko-upravna jedinica, kadiluk u sastavu kojega su osnovane i nahije, tj. manje upravne jedinice. Kako bi lakše upravljali osvojenim područjem, stvorila se potreba za izdavanjem zbirke zakona i zakonskih odredbi, pa je tako nastala 1545. godine, požeška kanun-nama, kojom su se regulirali porezi, carine i trošarine.

Kako se Požega našla u doticaju s potpuno drugačijom kulturom, odnosno drugim civilizacijskim krugom, upravo time su bile izazvane mnogobrojne promjene na gotovo svim poljima. Na demografskom planu dolazi do velikih migracija i smanjenja broja stanovnika što uzrokuje i smanjenje broja naselja. Osmansko Carstvo donosi sa sobom i novu vjeru – islam, zbog čega se stanovništvo u gradu dijelilo na muslimanski i kršćanski džemat. Islamizacija je najintenzivnija pedesetih i šezdesetih godina 16. stoljeća, no nekolicina katolika uspijeva održavati svoju vjersku organizaciju te od Osmanskog Carstva uživaju određene povlastice. Što se naselja tiče, nova naselja nisu nastajala nego su poprimala naziv varoši zbog vidljivog rasta, a nalazila su se većinom u podgrađima tvrđava. Požega se s godinama širila (u popisima se spominje čak 10 gradskih četvrti) te je 1565. godine dostigla status kasabe, odnosno muslimanskoga grada, a kasnije je to postao i Kaptol. Iako se zanati nisu isprva razvijali, šezdesetih i sedamdesetih godina 16. stoljeća pojavljuje se velik broj zanata, što govori o razvijenoj proizvodnji i trgovini.

Pionir oslobođenja Požege bio je franjevac Luka Ibrišimović koji se isticao svojom borbom protiv osmanske vlasti. Zajedno s austrijskim generalom Dünewardom u nekoliko se navrata suočio s osmanskom vojskom, a konačan poraz, na brdu Sokolovac, nanio im je 22. ožujka 1688. godine. Nakon oslobođanja u Slavoniji su iznova imenovani veliki župani, a uprava nad zemljom pripala je Bečkoj dvorskoj komori i Dvorskom ratnom vijeću.

8. Popis literature

Monografije:

1. Barbarić, Josip; Holzleitner, Miljenko. *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1627. – 1697.)*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2000.
2. Barbarić, Josip. „Pribirci iz pisama Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima“. U: Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa, (Požega, 3. i 4. prosinca 1998.), uredio Filip Potrebica, 35-45. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2001.
3. Bösendorfer, Josip. *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*. Osijek: Tiskom Julija Pfeiffera, 1910.
4. Cviko, Fazileta. „O Požegi u XVI. stoljeću“. U: *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Svezak 1*, uredili: Dušan Čalić i Đuro Berber, 88-99. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti za znanstveni rad Osijek, 1991.
5. Đurđev, Branislav, *Požeška Kanun-nama iz 1545. godine*. Sarajevo: Glasnik državnog muzeja u Sarajevu, 1946.
6. Kempf, Julije. *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest i slob. i kr. Grada Požege i Požeške županije*. Požega: Štamparija „hrvatske tiskare i knjižare“, 1910.
7. Moaćanin, Nenad. *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2003.
8. Sršan, Stjepan. *Popis sandžaka Požega 1579. godine*. Osijek: Grafika, 2001.
9. Strbašić, Marijan. „Požega i Požeška kotlina za turske vladavine“. U: Požega 1227-1977. Zbornik radova izdan povodom 750 godina Požege, uredio: Ive Mažuran, 161-198. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1977.

Radovi dostupni u online časopisima:

10. Cviko, Fazileta. „Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću“. *Povijesni prilozi* 13 (1994): 27-76. Pristup ostvaren: 1. 9. 2021., <https://hrcak.srce.hr/107189>
11. Moaćanin, Nenad. „Osječki ili požeški sandžak“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i*

- umjetnosti* 12 (1982): 35-40. Pristup ostvaren: 20. 8. 2021., <https://hrcak.srce.hr/21747>
12. Nadilo, Branko. „Tvrđave i kašteli Požeške kotline (I.)“. *Građevinar* 57 (2005) 1: 55-63. Pristup ostvaren: 15. 8. 2021., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-57-2005-01-08.pdf>
13. Nadilo, Branko. „Tvrđave i kašteli Požeške kotline (II.)“. *Građevinar* 57 (2005) 2: 121-128. Pristup ostvaren: 15. 8. 2021., <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-57-2005-02-07.pdf>
14. Skenderović, Robert, „Ivan Andrija Makar i fra Luka Ibrišimović u službi zagrebačkog biskupa“. *Časopis Povijesnog društva Križevci* 1(2011): 10-18. Pristup ostvaren: 16. 8. 2021., <https://hrcak.srce.hr/79749>